

‘HAZÂN GAZELİ’NE FARKLI BİR BAKIŞ

Yavuz BAYRAM* - Avni ERDEMİR**

BAYRAM Yavuz ve ERDEMİR Avni, Hazan Gazeline Farklı Bir Bakış, Prof.Dr.Celâl TARAKÇI Armağanı, Ankara 2008, s.111-123.

Bu yazıda divan şiirinde en çok bilinen ve üzerinde en çok tahlil çalışması yapılan gazelleri arasında yer alan ve daha çok ‘Hazân Gazeli’ olarak bilinen Bâkî’nin bir gazelinin farklı bir bakış açısı ile tahliline çalışılacaktır.¹ Bu amaçla öncelikle, gazelin tahlilinde esas alınacak aşamaların ortaya konmasında yarar vardır. Başka manzum metinler için de yararlanılabilecek olan aşağıdaki tablo, ‘Hazân Gazeli’nin incelenmesinde takip edilecek aşamaları özet hâlinde ortaya koymaktadır:

ŞİİRSEL YAPI²	
<p style="text-align: center;">A.ÖNYAPI</p> <p style="text-align: center;">Duyulur Yapı, Dış Yapı, Ses Tabakası, Maddî Tabaka, Görünür Yapı, Reel Varlık Alanı, Vonderground, Şeklî Yapı.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Dış görünüm • Harfler, heceler, kelimeler... • Ölçü, âhenk, • Redif, kâfiye • Mısra-beyit-bend yapısı... • Şiirin varlığıyla duyulan, algılanan, görülen; yani işitsel ve görsel anlamda şiirin maddî yapısına ait her şey. 	<p style="text-align: center;">B. ARKA YAPI</p> <p style="text-align: center;">İç Yapı, İrreal Varlık Alanı, Soyut Yapı, Hintergrund, Muhteva.</p> <ol style="list-style-type: none"> 1.Anlamsal (Semantik) Tabaka <ol style="list-style-type: none"> a.Kelime (Cocnitiv) Semantiği b.Cümle Semantiği (Sentaks) 2.Nesne (Obje) Tabakası Anlamı ağırlıklı olarak taşıyan kelimelerden oluşur (temel obje ve yardımcı objeler)... 3.Karakter Tabakası Şâirin ruh dünyası hakkında bilgiler, kişiliği, yetiştiği ortam, bakış açısı, psikolojik dünyasıyla ilgili bilgiler... 4.Alınyazısı (Kader) Tabakası Üçüncü tabakadaki tespit ve değerlendirmelerin içinde bulunan sosyal yapı ve bütün insanlık açısından da değerlendirilmesi. Şiirden ilhâmla varlık âlemi ve bu âlemin niteliğiyle ilgili değerlendirmeler...
<p>Bir metnin ayrılmaz parçası olan <i>edebî sanatlar</i>, hem ön yapı hem de arka yapı unsurları olarak değerlendirilebilir. Söz gelimi <i>asonans</i>, <i>aliterasyon</i>, <i>tekrîr</i> gibi daha çok âhenge katkı sağlayan sanatlar, metnin ön yapısı açısından önemlidirler. <i>Cinas ve kalb</i> gibi sanatlar, görsel nitelikleri açısından ön yapı ile anlamla ilgileri bakımından ise arka yapı ile bağlantılıdır. <i>Kinâye</i>, <i>tevriye</i>, <i>ihâm</i>, <i>teşbih</i>, <i>tenâsüp</i>, <i>leff ü neşr</i>, <i>telmih</i>, <i>hüsn-i talil</i>, <i>istiâre</i>, <i>mecâz-ı mürsel</i> gibi sanatlar ise daha çok metnin arka yapı unsurları arasında yer alırlar. Bunlar özellikle arka yapıda yer alan anlam ve nesne tabakaları açısından önemli işlevlere sahiptirler. <i>İmlâ kuralları ve noktalama işaretleri</i> ise duyulur ve görülür varlıklarıyla ön yapıya ait olmakla birlikte, anlam üzerindeki etkileri söz konusu olduğunda arka yapıya dahil olurlar.</p>	

Dış yapı özellikleri, şiirde okuyucunun karşılaştığı ilk yapı unsurlarıdır. Okuyucunun şiirin dünyasına nüfuz edebilmesi, dış yapı unsurlarını iyi algılamasına bağlıdır. Örneğin harfleri okuyamayan veya duyamayan bir okuyucu, şiirin dünyasına tamamen yabancı kalacaktır. Sadece duyma yeteneği olmayan bir okuyucu, eksikliğini hayalinde canlandırma yoluyla kısmen giderebilir de, gerçekte bu, tam anlamıyla mümkün olmayacaktır. Aynı şekilde görme yeteneği olmayan okuyucu da bazı eksikliklerle karşı karşıyadır. Zira şiiri iyice hissedebilmek ve bütün güzellikleriyle zihinde canlandırabilmek için, onu reel ve irreal varlığıyla bir bütün olarak düşünölmeli ve öylece tasavvur edilmelidir. Çünkü bu iki varlık alanı, birbirinden kesin çizgilerle ayrılamaz. Bu itibarla edebî eserleri, sadece şekil veya sadece muhtevâ yönüyle değerlendiren yaklaşımlar, ister istemez bazı eksiklikle de meydan vermiş olacaktır.

* Yrd.Doç.Dr.Hitit Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü öğretim üyesi.

** Dr. 23.Dönem Amasya Milletvekili.

¹ Bu gazel üzerinde yapılmış farklı bir tahlil çalışması için bkz. Dursun Ali Tökel, Ontolojik Analiz Metodu ve Bu Metodun Bâkî’nin Bir Gazeline Uygulanışı, **Yedi İklim**, Mayıs 1996, S.74, s.53-59.

²Bu tablo, ilk olarak 1996 yılında Prof.Dr.Mustafa Özbacı Hocamızın doktora derslerimiz esnasında yaptığı yönlendirmelerle hazırladığım “Ontolojik Analiz Metodu ve Nâ’îlî’nin ‘ile geçdik’ Redifli Gazeli” (Yavuz Bayram) adlı seminer çalışmasında ortaya konmuş ve daha sonra değişik makalelerde de kullanılmıştır.

نام و نشانه قالمدی فصل بهاردن
دوشدی چمنده برک درخت اعتباردن

Nâm u nişâne kalmadı fasl-ı bahârdan
Düşdi çemende berk-i dıraht i'tibârdan

اشجار باغ خرقة تجریده کیردیله
باد خزان چمنده ال آدی چناردن

Eşcâr-ı bâğ hırka-i tecrîde girdiler
Bâd-ı hazân çemende el aldı çenârdan

هر یانه دن آیاغنه آلتون آقوب کلور
اشجار باغ همت اوامر جویباردن

Her yânedен ayağına altun akup gelür
Eşcâr-ı bâğ himmet umar cûybârdan

صحن چمنده طورمه سالنسون صبا ایله
آزاده در نهال بوکون برک و باردن

Sahn-ı çemende durma salınsun sabâ ile
Âzâdedür nihâl bugün berk ü bârdan

باقی چمنده خیلی پریشان ایمش ورق
بکزر که بر شکایتی وار روزکاردن

Bâkî çemende haylî perîşân imiş varak
Benzer ki bir şikâyeti var rûzgârdan

A.Ön Yapı/Dış Yapı (Şekil)

Metnin en belirgin ön yapı unsurları; harflerin, hecelerin ve kelimelerin işitsel ve görsel değerleri yanında bunların sıralanışlarındaki intizamdır. Kelimelerin tekrarı gibi hususlar da dikkat çekmektedir. Metnin diğer ön yapı unsurları şunlardır: Metnin nazım şekli gazel, nazım birimi beyit, nazım ölçüsü aruzun *mef û lü / fâ i lâ tü / me fâ î lü / fâ i lün* kalıbıdır. Kafiye örgüsü *aa / ba / ca / da / ea* şeklindedir. Metnin kafiye değeri ise şöyledir:³

----- âr – dan } redif -âr- zengin
----- âr – dan } redif -âr- kâfiye

B.Arka Yapı/İç Yapı (Muhteva)

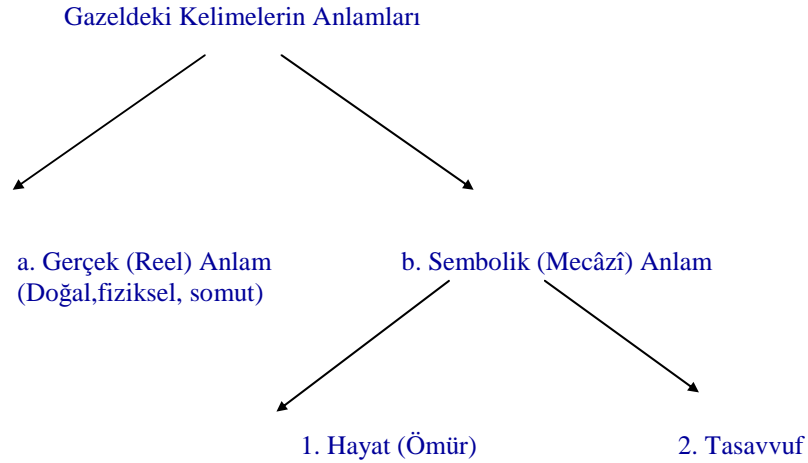
**Nâm u nişâne kalmadı fasl-ı bahârdan
Düşdi çemende berk-i dıraht i'tibârdan**

نام و نشانه قالمدی فصل بهاردن
دوشدی چمنده برک درخت اعتباردن

1.Semantik Tabak

Gazeldeki kelimelere iki ana başlık altında, üç değişik bakış açısıyla yaklaşmak, gazeli oluşturan kelimeleri, gazele katkıları açısından daha sağlıklı biçimde değerlendirme fırsatı sağlayacaktır. Bu bakış açıları aşağıdaki tabloda hem özetlenmiş hem de somutlaştırılmıştır:

³Metindeki bütün beyitler için aynı açıklamalar geçerli olduğundan, her beyitte ayrıca bu hususların tekrarına gidilmeyecektir.

a. Kelime Semantiği⁴

nâm: İsim, şan, şöhret. *nişâne*: İz, belirti. *fasl-ı bahâr*: Bahâr mevsimi. *çemen*: Çimen, bahçe. *berk*: Yaprak. *dıraht*: Ağaç.

b. Cümle Semantiği

Metnin Orijinal Okunuşu

Nâm u nişâne kalmadı fasl-ı bahârdan
Düşdi çemende berk-i dıraht i'tibârdan

Metnin Kuralı Düz Cümleye Çevrili Hâli

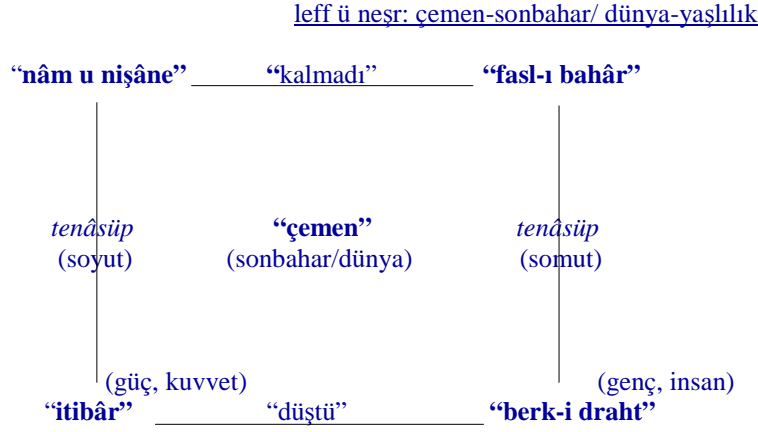
"Bahar mevsiminden (hiç bir) iz, eser kalmadı. Ağaç yaprağı, çimende gözden düştü."

- Anlam 1 (Maddi - Reel - Somut Anlam): Realist bir bakış açısıyla bakıldığında, beyitte bir sonbahar manzarası ile karşılaşılır. İlkbahardan hiçbir iz, işaret kalmamıştır. Mevsim sonbahardır, dahası sonbaharın en şiddetli zamanı hüküm sürmektedir. Ağaçların yaprakları tamamen düşmüştür.
- Anlam 2 (Mecazî - Soyut Anlam - Hayat): Beyit, gençlik yıllarının geride kaldığına ve ömrün sonlarına gelindiğine işaret ediyor. Bu sebeple gençlikte en çok zevk alınan şeylerden (coşkulardan, heyecanlar) hiç bir iz ve işaret kalmamıştır.
- Anlam 3 (Mecazî - Soyut Anlam - Tasavvuf): Bakışımız realizmi aşarsa beyitin özellikle tasavvufî yönü dikkat çekici olacaktır. Bu durumda bir müridin, şân ve şöhrete karşı uyarılması imgesi ortaya çıkmakta, böylece beyit bir nasihat havasına bürünmektedir.

2. Nesne (Obj) Tabakası: Bu tabaka, anlamın yoğun olduğu bölümü ifade eder ve anlamı

⁴Burada beytin ön yapısını oluşturan bütün unsurlar yerine, bir örnek teşkil üzere daha az bilindiği düşünülen bazı kelimelerin anlamları verilmiştir. Böylece malum bilgilerin tekrarına düşülmemiş olunacaktır. Kaldı ki diğer kelimeler, ekler ve tamlamalar da bilinmeyecek türden değildirler ve bunların beyitteki işlevleri yukarıdaki örneklerde izah edilmiştir.

ağırlıklı olarak taşıyan kelimelerden oluşur. Bu mısralardaki temel objeler “nâm u nişâne, fasl-ı bahâr, çemen, berk-i draht ve itibâr” kelimelerinden oluşmaktadır. Aşağıdaki örneklerde olduğu gibi, pek çok beyitte nesne tabakasını oluşturan bu tür kelimelerin aynı zamanda leff ü neşr sanatını da oluşturmaları dikkat çekici bir husustur:

3. Karakter Tabakası: Beyitte baharı çoktan geride bırakmış olmanın verdiği hüznü yaşayan ve bu hüznü dile getiren bir şairin ruh hâliyle karşı karşıyayız. Bu hüznün kaynağı bir başka açıdan bakıldığında, insanın gençlik devrini tamamlayıp yaşlılık günlerini yaşamaya başlamasıyla da izah edilebilir. Bu durumda şairin gençlik günlerini özlemle yâd ettiğini, kendisini takatsiz, güçsüz bulduğunu ve çevresindekilerin gözünden düştüğünü hissettiğini söylemek mümkündür.

4. Alnyazısı (Kader) Tabakası: Bahar mevsimi, asla ebedî değildir ve ebedî olmadığı için mutlaka sona erecek ve sonbahar mevsimi de mutlaka gelecektir. Bu, dünyanın yaratılışında var olan kanunlardandır. Diğer taraftan insanoğlunun gençliği de ebedî değildir ve insanoğlu da hayatının yaşlılık dönemini mutlaka yaşayacaktır. Bu, bütün insanlık için mukadderdir.

Eşcâr-ı bâğ hırka-i tecrîde girdiler
Bâd-ı hazân çemende el aldı çenârdan

اشجار باغ خرقه تجریده کیردیلر
باد خزان چمنده ال آلدی چناردن

a. Kelime Semantiği

tecrîd: Soyutlanma. *hırka-i tecrîd*: (tas.) Nefsin arzularına başkaldırma. *bâd*: Rüzgâr. *hazân*: Sonbahâr. *el almak*: (tas.) İcâzet almak. *çenâr*: Çınar ağacı.

b. Cümle Semantiği

Metnin Orijinal Okunuşu

Eşcâr-ı bâğ hırka-i tecrîde girdiler
Bâd-ı hazân çemende el aldı çenârdan

Metnin Kuralı Düz Cümleye Çevrili Hâli

“Bağın ağaçları, soyunma/soyutlanma hırkasına girdiler. Sonbahar rüzgârı, çimende çınardan el aldı.”

- **Anlam 1 (Gerçek-Somut Anlam):** ‘Bağın ağaçlarının tecrîd hırkasını giymeleri’ ifadesinden, yaprakların döküldüğü düşüncesi çıkarılabilir. Bu durumda mecâzî anlam boyutuna geçildiği sanılsa da aslında böyle değildir. Çünkü burada “gerçek anlam”la kastedilen, beytin genel anlamda hayal edileceği anlam dünyası, genel anlamıdır. Bu açıdan kelimelerin anlamlarını şöyle düşünebiliriz:

eşcâr-ı bâğ: Bağın ağaçları. *bâd-ı hazân:* Sonbahar rüzgârı. *çemen:* Çimen. *çenâr:* Çınar. *el almak:* Yaprak düşürmek (Mecaz). *hırka-i tecrîde girmek:* Yaprak dökme (Mecaz).

- **Anlam 2 (Hayat-Simgesel Anlam):** İnsan, ömrünün sonbaharına gelmiştir. Onu hayata bağlayan şeyler azalmıştır. Gençlik ve diriliğinden eser kalmamıştır. Bu aşamada kelimelerin anlamları aşağıdaki şekilde tasavvur edilebilir:

eşcâr-ı bâğ: İnsanlar (istiâre 1). *bâd-ı hazân:* Ecel (istiâre 2). *çemen:* Dünya (istiâre 3). *çenâr:* İnsan (istiâre 4). *el almak:* Can almak (mecaz). *hırka-i tecrîde girmek:* Ölmek (mecaz).

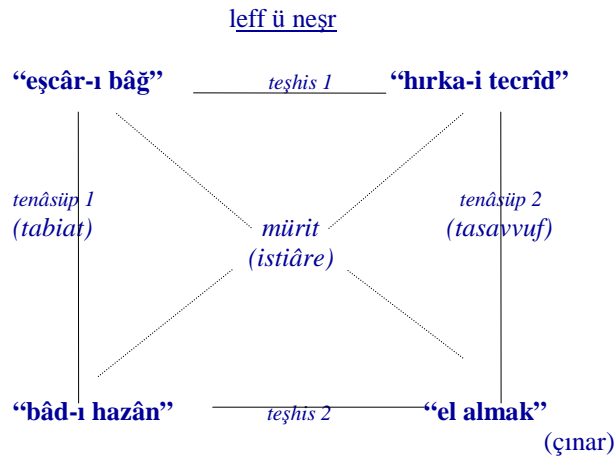
- **Anlam 3 (Tasavvuf):** Bu boyutta, kelimelerin temsil ettikleri anlamı yeniden yapılandırmak gerekmektedir:

eşcâr-ı bâğ: Müritler (istiâre a). *bâd-ı hazân:* Mürit (istiâre b). *çemen:* Dünya (istiâre c). *çenâr:* Mürşit, şeyh (istiâre d). *hırka-i tecrîde girmek:* Tarikatın edebini, âdâbını kabullenmek (mecaz). *el almak:* Müridin mürşidinden el alması, müritliğe kabul edilmesi (mecaz).

- Bu üç yaklaşımda kelimelerin anlamlarını bir arada göstermek, beyte genel bir bakış açısıyla bakabilmek açısından yararlı olacaktır:

	Anlam 1 (Gerçek)	Anlam 2 (Mecazî-Hayat)	Anlam 3 (Mecâzî-Tasavvuf)
eşcâr-ı bâğ	ağaçlar	insanlar	müritler
bâd-ı hazân	rüzgâr	ecel	mürit
çemen	çimen	dünya	mâsivâ
çenâr	çınar	insan	mürşit

- **2. Obje Tabakası:** Beyitteki temel objeler “eşcâr-ı bâğ, hırka-i tecrîd, bâd-ı hazân ve el almak”tır. Bu objeler arasındaki ilişki ise şöyledir:

3. Karakter Tabakası: Şair, ağaç yapraklarının dökülmesini, kendine yakışır bir üslûpla simgesel anlatımdan yararlanarak tasvir etmektedir. Bu, şairin duygusal kişiliğinin bir sonucudur. Aynı zamanda kişiliğini şekillendiren etkenler, şairi tasavvufî yaklaşımlara yönlendirmiştir.

4. Kader Tabakası: Gençlik gibi, yaşlılık da mukadderdir ve her canlı, bir gün mutlaka ölümü tadacaktır.

**Her yânedен ayağına altın akup gelür
Eşcâr-ı bâğ himmet umar cûybârdan**

هر يانه دنن آياغنه آتون آقوب كلور
اشجار باغ همت اوامر جويباردن

a. Kelime Semantiği

himmet: Yardım. *cûybâr:* İrmak, akarsu.

a. Cümle Semantiği

Metnin Orijinal Okunuşu

Her yânedен ayağına altın akup gelür
Eşcâr-ı bâğ himmet umar cûybârdan

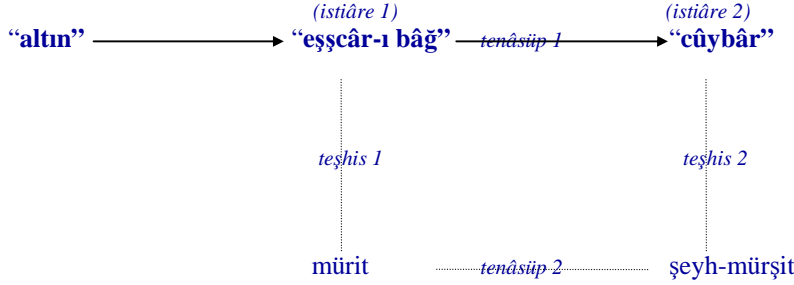
Metnin Kurallı Düz Cümleye Çevrili Hâli

“Her yandan ayaklarına altın (sarı yapraklar) akıp gelen bâğın ağaç(lar)ı, ırmaktan himmet umar(lar).”

- Anlam 1: Her yandan sarı yapraklar akıp gelmiştir. Ağaçların altı, su kenarı bu sarı yapraklarla dolmuştur. İrmağın üzeri yapraklarla renklenmiştir. Dolayısıyla bu manzaradan ağaçların yapraksız kaldığı anlaşılmaktadır.
- Anlam 2: İnsan yaşlanmıştır. Sonbaharını yaşamaktadırlar. Hep birilerinin yardımına muhtaçtırlar.
- Anlam 3: Müritle mürşit ilişkisi düşünülebilir. Mürit, her zaman için mürşidin himmetine

muhtaçtır. Ayrıca mürit, bütün dünyalığını bir yana bırakıp mürişidine bağlanır.

2. Obje Tabakası: Beyitteki temel objeler “altın, eşcâr-ı bâğ ve cûybâr”dan müteşekkildir. Bu objeler arasında şairin kurduğu münasebet aşağıdaki gibidir:

3. Karakter Tabakası: Şair, beyitte bir tablo çizmektedir. Tablonun sonbaharı ve dingin bir manzarayı içermesi, şairin ruh hâliyle bağlantılıdır. Diğer taraftan sonbahar imgesinin ağırlık kazandığı beyitte şair, artık kendini iyice güçsüz ve takatsız hissetmektedir.

4. Kader Tabakası: Beyitte suyun akışıyla ilgili çok doğal bir hadise yer almaktadır. Ayrıca bu suyun üzerindeki yapraklar ve ağaçların suya ihtiyaç duymaları da aynı şekilde doğal bir gerçektir. Benzer biçimde bir mürit de, ancak bir mürişidin kendisine el uzatmasıyla yol alabilir.

**Sahn-ı çemende turma salınsun sabâ ile
Âzâdedür nihâl bugün berk ü bârdan**

صحن چمنده طورمه سالنسون صبا ايله
آزاده در نهال بوكون برك و باردن

a. Kelime Semantiği: Aşağıda, önce kelimelerin sözlük anlamları verilmiş, daha sonra ise bakış açılarına göre değişen anlamları karşılıklı olarak gösterilmiştir.

sahn: Sahne, meydan. *sabâ:* Sabah rüzgârı. *âzâde:* Hür, özgür. *nihâl:* Fidan. *berk ü bâr:* Yaprak ve meyve.

	Anlam 1	Anlam 2	Anlam 3
sahn-ı çemen	çimenlik	hayat	dünyâ
sabâ	rüzgâr	zaman	şevk
nihâl	fidân	genç insan	mürît
berk ü bâr	meyve - yaprak	tasa ve keder	dünyalık - mâsivâ

b. Cümle Semantiği

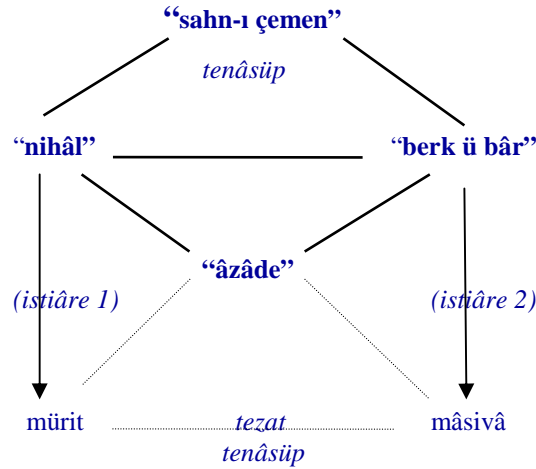
Metnin Orijinal Okunuşu

Sahn-ı çemende turma salınsun sabâ ile
Âzâdedür nihâl bugün berk ü bârdan

Metnin Kurallı Düz Cümleye Çevrili Hâli

“Çimende durma. Yaprak ve meyveden âzâde olan fidan, bugün sabah rüzgârıyla salınsın.”

2. Obje Tabakası: Beyitteki en önemli objeler “sahn-ı çemen, âzâde, nihâl ve berg ü bâr”dır. Bunlar arasındaki ilişki ise şöyledir:

3. Karakter Tabakası: Şairin kişiliği hakkında en az ipucu bulunan mısralar bu beyittekilidir. Yine de beyitte her şeyi oluruna bırakan ve her gözleminden simgesel bir sonuç çıkaran bir kişilikle karşı karşıya olduğumuzu söyleme imkanımız vardır.

4. Kader Tabakası: Şairin söyleminden kaynaklanan bir belirsizliğin hakim olduğu beyit, hayatın kendi akışına bırakılması gerektiğini ve insanın her türlü kaygıdan âzâde olmasıyla hürriyetine kavuşabileceği gerçeğini gündeme getirmektedir.

**Bâkî çemende haylî perîşân imiş varak
Benzer ki bir şikâyeti var rûzgârdan**

باقی چمنده خیلی پریشان ایمش ورق
بکزر که بر شکایتی وار روزگاردن

a.Kelime Semantiği: Aşağıda, önce kelimelerin sözlük anlamları verilmiş; daha sonra ise bakış açılarına göre değişen anlamları karşılıklı olarak gösterilmiştir.

Bâkî: 1. Ünlü divan şairi. 2. Ebedî, sonsuz. *hayli:* Epeyce, çok. *perîşân:* Darmadağınık, halsiz, güçsüz, mahvolmuş. *varak:* 1. Ağaç yaprağı. 2. Kağıt. *rûzgâr:* 1. Zaman, kader, felek. 2. Rüzgâr, yel.

	Anlam 1	Anlam 2	Anlam 3
çemen	çimen	hayat	dünya
varak	yaprak	insan	mürîr
rûzgâr	rûzgâr	zaman	mâsivâ

b. Cümle Semantiği

Metnin Orijinal Okunuşu

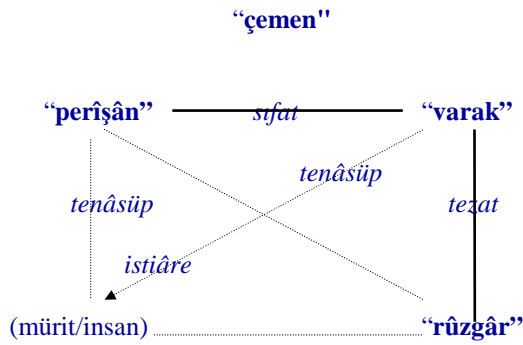
Bâkî çemende haylî perîşân imiş varak
Benzer ki bir şikâyeti var rûzgârdan

Metnin Kurallı Düz Cümleye Çevrili Hâli

“Bâkî! Yaprak, çimende hayli perişan imiş. (Öyle ki) rûzgârdan bir şikâyeti var (gibi görünüyor).”

2. Obje Tabakası: Beyitteki temel objeler Bâkî, çemen, perîşân, varak, şikâyet ve rûzgâr” kelimelerinden oluşmaktadır. Bu kelimeler arasında şairin kurduğu münasebet şöyledir:

Bâkî (âşık/şair)

3. Karakter Tabakası: Şair, kişiliği gereği, olayların içinde yer almak yerine dışarıdan gözlemlerde bulunmayı tercih etmiştir. Buraya kadar gözlemeleme yeteneğinin çok iyi olduğu görülen şair, aynı şekilde sezgilerinden yararlanmayı da bilmektedir.

4. Kader Tabakası: Sonbaharda ağaçların yaprakları dökülür. İnsanoğlu da yaşlılık döneminde, dökülen yapraklar gibi âciz ve çaresiz kalır. Bu anlamda insanoğlunun zamandan ve kaderden şikâyeti normaldir; ama elinden de hiçbir şey gelmemektedir.

Sonuç

Bâkî'nin bir gazeli üzerinde yapılan bu tahlil çalışmasının da gösterdiği gibi, divan şiirine ait beyitlerin tahlili çalışmalarında ontolojik inceleme yönteminden önemli ölçüde yararlanılması mümkündür. Zira gazeller, gerek iç yapı gerek dış yapı özellikleri bakımından, bu yöntemin gerektirdiği bütün kategorileri ve bu kategoriler arasındaki bağlantıları barındırmaktadırlar.